

Лада ФІЛАТОВА,

orcid.org/0000-0003-0469-4743

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) lada_filatova@hnpri.edu.ua*

Ольга ХАРЛАМОВА,

orcid.org/0000-0001-9185-7883

*студентка II курсу магістратури факультету початкового навчання
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) olgafruitim@gmail.com*

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НУШ

У статті розкривається сутність таких понять як «мислення» та «критичне мислення». Зазначено, що критичне мислення – це оціночний тип мислення, що природньо активізується на фоні накладання нової інформації на особистий досвід людини та використовується для аналізу подій, речей з метою продукування істинних власних умовиводів, пошуку обґрунтованого шляху розв'язання певної ситуації чи проблеми та об'єктивного бачення довкілля. Схарактеризовано базові уміння молодших школярів, що мислять критично. Акцентовано, що базовими факторами, що сприяють виникненню та штовхають думку дитини вперед, є: пізнавальний інтерес, довірливість психічних процесів (пам'ять, увага, інтелект, уява, організація діяльності), рефлексія, спонукальна та пізнавальна сфери молодшого школяра. Зазначено, що формування та розвиток критичного мислення буде мати однозначний, довготривалий очікуваний результат у випадку поступової, цілеспрямованої, безперервної взаємодії вчителя і учнів.

Розглянуто умови, що сприяють еволюції розуму дитини від «некритичності» до «критичності»: час, активна позиція учня, спілкування, очікування ідей, відсутність страху припуститися помилки, шанування думок інших, повсякденність виховання культури мислення та атмосфера довіри. Визначено, що конструктивну основу технології розвитку критичного мислення становить базова модель трьох стадій організації навчального процесу: виклик – осмислення – рефлексія. Виокремлено стратегії формування та розвитку критичного мислення учнів початкових класів («асоціативний куц», переплутані логічні ланцюжки, «сенкан», «кубування», «кутки» тощо). Схарактеризовано важливий інструмент формування критичного мислення у молодших школярів – запитання різних типів: навідні, проблемні та розвивальні, провокаційні, запитання на рефлексію, запитання передбачення та ін.

Ключові слова: критичне мислення, початкова школа, виклик, осмислення, рефлексія.

Lada FILATOVA,

orcid.org/0000-0003-0469-4743

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Primary and Professional Education
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Харків, Україна) lada_filatova@hnpri.edu.ua*

Olga HARLAMOVA,

orcid.org/0000-0001-9185-7883

*Student of the 2nd year of the Master's Degree at the Faculty of Elementary Education
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) olgafruitim@gmail.com*

CRITICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE NUSH EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article reveals the essence of such concepts as «thinking» and «critical thinking». It is noted that critical thinking is an evaluative type of thinking that is naturally activated against the background of superimposing new information on a person's personal experience and is used to analyze events and things with the aim of producing true own conclusions, finding a reasonable way to solve a certain situation or problem, and positive vision of the environment. The basic critical

thinking skills of primary schoolchildren are characterized. It is emphasized that the basic factors that contribute to the emergence and push the child's thinking forward are: cognitive interest, arbitrariness of mental processes (memory, attention, intelligence, imagination, organization of activity), reflection, motivational and cognitive spheres of a primary schoolchildren. It is noted that the formation and development of critical thinking will have an unambiguous, long-term expected result in the case of gradual, purposeful, continuous interaction between the teacher and schoolchildren.

The conditions that contribute to the evolution of a child's mind from "non-critical" to "critical" are considered: time, the schoolchildren's active position, communication, anticipation of ideas, lack of fear of making mistakes, respect for the opinions of others, the daily routine of cultivating a culture of thinking, and an atmosphere of trust. It was determined that the constructive basis of the technology for the development of critical thinking is a basic model of three stages of the organization of the educational process: challenge - comprehension - reflection. Strategies for the formation and development of critical thinking of primary schoolchildren are singled out ("associative bush", tangled logical chains, "senkan", "cubing", "corners", etc.). An important tool for the formation of critical thinking in primary schoolchildren is characterized - questions of various types: leading, problematic and developmental, provocative, reflection questions, prediction questions, etc.

Key words: *critical thinking, primary school, challenge, comprehension, reflection.*

Постановка проблеми. В умовах перенасиченого інформаційного простору, розмаїття прихованої пропаганди та фейків дуже легко загубитися. Тож перед сучасним учителем початкової школи постає непросте та цікаве завдання – адаптувати розум учня до умов сучасності та змін у швидкозмінливому світі, що відбуваються. Найціннішим результатом такої розумової адаптації та виховання має стати особистість учня, що мотивована на успішне, дослідницьке життя, здатна у різноманітних ситуаціях свого життя до самоосвіти й самовдосконалення, вміє використовувати набуті знання для творчого розв’язання проблем, опрацьовує нову інформацію та виокремлює для себе найголовніше, переконливо аргументує своє бачення, шанобливо ставиться до точки зору своїх опонентів, прагне змінити на краще себе та своє оточення. Розвиток критичного мислення – дієвий інструмент сучасної освіти, що стане у нагоді вчителю для успішного формування та розвитку зазначених вище умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через різноманітність підходів до визначення критичного мислення ця проблема в науці мало досліджена й не отримала чіткого теоретичного пояснення. Різні аспекти критичного мислення відображені в працях відомих психологів і педагогів (Б. Блум, Л. Виготський, Дж. Д'юї, Д. Клустер, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Р. Пауль, Ж. Піаже, К. Попер, Д. Роджерс та ін.) і набувають особливої актуальності сьогодні (С. Векслер, Т. Ворпай, С. Доценко, І. Загашев, Д. Клустер, К. Мередіт, Н. Морзе, Т. Олійник, Є. Полат, О. Пометун, Д. Стіл, Ч. Темпл, О. Тягло, Д. Халперн, А. Хуторський та ін.).

Мета статті: вивчення аспектів розвитку критичного мислення молодших школярів в освітньому середовищі НУШ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозуміло, що поняття «критичне мислення»

утворено від загального поняття «мислення», перше є відгалуженням другого, різновидом загального. З точки зору сучасної психології мислення (загальне) – психічний процес самостійного пошуку і відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкованого й узагальненого відображення дійсності під час її аналізу і синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду. Виходячи із загального, критичне мислення, як відгалуження, має ті самі властивості, що й усі види мислення (продуктивне, теоретичне, словесно-логічне тощо): спрямованість на виконання специфічних завдань; наявність форм: поняття, судження й умовиводи; реалізація за допомогою певних психологічних механізмів, складників процесу мислення: аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, порівняння; прямо пропорційна залежність від інших видів мислення (Пометун, 2017).

Очевидь, існує і певна різниця між критичним та іншими видами мислення. Так, наприклад, М. Ліпман, в свою чергу, чітко зазначає різницю між критичним та побутовим видами мислення. Для першого він виокремлює наступні характерні ознаки: припущення різних трактувань інформації, наявність зваженої та оцінювальної думки, аргументовані умовиводи, розуміння сутності, принципів, механізмів речей та подій. Звичайному виду мислення за М. Ліпманом не властиві зазначені вище ознаки. На його переконання, побутовому виду мислення належать протилежні риси, а саме: довіра до будь-якої інформації, наведення припущень без достатніх підстав, представлення думок без аргументів, стихійне формулювання висновків тощо. Критичне мислення він визначає його як кваліфіковане, відповідальне мислення, результатом якого є істинні умовисновки, що базуються на критеріях та постійному самовдосконаленні. При цьому науковець наголошує, що критичне мислення не концентрується на визначених сус-

пільством положеннях та принципах, а перебуває у поступовому розвитку та постійному пошуку істини завдяки синтезу нової інформації та накопичених особистих знань людини (Lipman, 1998).

Що ж є визначенням, поняттям «критичного мислення»? Чи доречно молодшим школярам навіювати цей вид мислення? Чи не зарано робити це на ланці початкової освіти?

Американський педагог Дж. Стіл та його співавтори, до прикладу, досліджуючи означене питання, доходять висновку, що критичне мислення – це динамічний інтелектуальний процес, який починається із залучення певної точки зору, продовжується активною і вмілою оцінкою інформації, і завершується формуванням власної думки стосовно нових отриманих знань. На їх думку, критичному мисленню притаманна двогрana сутність: з одного боку це процес, з іншого – результат. Процес, тому що у ході роздумів особистість аналізує, контролює інформацію, піддає її сумніву, просвіає крізь призму свого досвіду, класифікує, об'єднує, адаптує, накладає на вже наявний шар знань або взагалі відкидає. З іншого боку критичне мислення є результатом. Бо настає такий момент при опануванні досліджуваним типом мислення, коли критичний, прискіпливий підхід до оточуючих знань стає природньою, невимушеною формою взаємодії з розмаїттям інформаційного світу (Стіл, 2001).

Як бачимо, більшість науковців-дослідників тлумачення даної тематики не можуть дійти спільного висновку щодо визначення поняття критичного мислення. І це не дивно, бо кожен з них з позиції свого досвіду вбачає у досліджуваному інтелектуальному процесі зрозумілі, відкриті тільки йому сторони, властивості та значущість процесу.

Є і багато спільного, що ми можемо виокремити з трактувань зазначених вище авторів. Провідна концепція критичного мислення, на їх думку, полягає у розрізненні значущості інформації, на виділення проблеми, аналіз та обробку нової інформації, оцінювання фактів стосовно джерела та досвіду спостереження, наведення переконливої аргументації, прийняття незалежних та продуктивних рішень, всебічний погляд на проблему, відстоювання власної позиції тощо. Багато з них зазначають, що молодший шкільний вік є найпродуктивнішим для закладання в учнів бажання та необхідності пізнавати навколишній світ. Науковці константують, що зовсім не рано, а краще, у дошкільному віці, залучати дітей до здійснення складних розумових операцій, вчити спостерігати, досліджувати, експериментувати,

робити власні висновки і, у жодному разі, не боятися помилок.

Проведений аналіз наукової літератури та узагальнення розмаїття точок зору на досліджуване питання настановує нас на формування власної дефініції критичного мислення.

Під критичним мисленням будемо розуміти оціночний тип мислення, що природньо активізується на фоні накладання нової інформації на особистий досвід людини та використовується для аналізу подій, речей з метою продукування істинних власних умовиводів, пошуку обґрунтованого шляху розв'язання певної ситуації чи проблеми та об'єктивного бачення довкілля.

У початкову школу молодші школярі приходять з вже сформованим наочно-дійовим, наочно-образним типами мислення. Завдання педагога полягає у наданні вже наявному типу мислення учня нових форм та властивостей, а саме: гнучкості, уваги, творчості, всебічності бачення, прискіпливості тощо.

Які особливості має знати та враховувати вчитель під час формування та розвитку критичного мислення учнів початкових класів? З метою виявлення цих особливостей окреслимо, перш за все, базові уміння дітей зазначеного вікового періоду, що мислять критично. До них відносять: пошук відповідної до означеної проблематики інформації; дослідження і аналіз нових даних з метою визначення, що може бути істинною, а що фейковою інформацією; знаходження однакових, подібних рис або відмінного між двома та більше об'єктами; вправність розбивати завдання на складові частини і досліджувати кожен з них; вміння наводити аргументацію, приклади, засновані на перевірених фактах, задля захисту тверджень, висновку; бачення альтернативних рішень проблемних ситуацій; поважне та уважне ставлення до точки зору опонента з метою обрання виваженого, об'єктивного напряму подальших міркувань та дій; здатність систематизувати інформацію за критеріями.

Цілком зрозуміло, що формування та розвиток критичного мислення дитини молодшого шкільного віку дуже відрізняється від формування того самого розумового процесу у підлітка, і того більше, у дорослої людини. Адже, чинники, що сприяють формуванню критичного мислення у різному віці мають свій рівень розвитку, практичного досвіду.

Базовими факторами, що сприяють виникненню та штовхають думку дитини вперед, є: пізнавальний інтерес, довірливість психічних процесів (пам'ять, увага, інтелект, уява, органі-

зація діяльності), рефлексія, спонукальна та пізнавальна сфери молодшого школяра (Савчин, 2017). Перелічені фактори, а також індивідуальні та фізіологічні особливості дитини є підґрунтям виявлення особливостей формування критичного мислення молодших школярів.

Головні особливості розвитку критичного мислення учнів молодшого шкільного віку ми вбачаємо у наступних аспектах: «формування зазначеного типу мислення може відбуватись тільки у разі навмисної, запланованої організації вчителем освітнього процесу; формування критичного типу мислення відбувається у три етапи: зародження критичності, стадія констатуючої критичності, стадія коригуючої критичності; важливим є «стартовий пакет» наявних знань, що придбала дитина у дошкільному віці. А саме обсяг, якість конкретних знань, рівень сформованого пізнавального інтересу та розумових дій (спостереження, аналіз, порівняння, класифікація, систематизація, пояснення, доведення тощо), необхідних для правильного та швидкого вирішення проблемних ситуацій; допитливість – природня рушійна сила, що стимулює школярів самостійно здобувати знання, прискорює темп і легкість засвоєння нового матеріалу, тренує самостійне формулювання запитань; висока самооцінка молодших школярів – суттєва особливість, що виявляється в оптимізмі, здатності бачити в собі передусім добре, а в однолітків швидко помічати помилки та недоліки, ніж власні. Врахування цієї особливості дозволяє вчителю поступово переорієнтувати школяра від егоїстичних, ілюзорний думок до неупередженого, реалістичного погляду на себе та своїх опонентів; міфологічність світогляду – характеризується необмеженою фантазією та емоційним сприйняття дійсності, що сприяють розвитку творчої дитячої думки, на базі якої утворюються «інтелектуальні взаємовідносини дітей»; вчителю початкових класів обов'язково треба враховувати ефект наслідування висловлювань і дій молодшими школярами з прикладу вчителя» (Савчин, 2017).

Важливо зазначити, що формування та розвиток критичного мислення буде мати однозначний, довготривалий очікуваний результат у випадку поступової, цілеспрямованої, безперервної взаємодії вчителя і учнів. День за днем, урок за уроком, завданням, запитанням, грою, відповіддю педагог мало-помалу плавно закладає в учнів навички мислити критично.

Значимо умови, що сприяють еволюції розуму дитини від «некритичності» до «критичності»:

1. Час. Молодші школяри потребують чимало часу для збору, опрацювання значної кількості матеріалу.

2. Активна позиція учня, що сприяє постійній праці, усвідомленому включенню в навчальний процес, наполегливості, допитливості, цікавому процесу пізнання.

3. Спілкування. Це є інструмент самовираження на шкільній арені, що робить можливим обмін думок молодшого школяра з однолітками та вчителем.

4. Очікування ідей. Учні мають бути обізнаними, що від них очікують трансляції самостійних думок та генерування нестандартних ідей.

5. Відсутність страху припуститися помилки. Школярі не повинні боятись помилятися, бо це сповільнює творчу ініціативу та впевненість у своїх силах.

6. Шанування думок інших. Учні мають навчатись спокійно сприймати різноманітні думки своїх опонентів і вміти бачити в них раціональне зерно.

7. Повсякденність виховання культури мислення. Молодші школярі на постійній основі мають бути залученими до поточної роботи з вдосконалення свого мислення.

8. Атмосфера довіри, де учні впевнені, що їх думку та ідею зрозуміють.

Згідно практики педагогічного досвіду закладання основ критичного мислення в учнів початкової школи доречно будувати на наступних принципах: висування та заперечування припущень; перевірка дійсності наявних фактів; спостереження за логічною послідовністю роздумів; розгляд контексту інформації; вивчення альтернатив (Halpern, 2009).

Технологія критичного мислення належить до сучасних педагогічних технологій, що застосовуються в освітньому процесі. Сутність її полягає в осмисленому творчому процесі пізнання світу дитиною, який відбувається за рахунок окреслення проблеми та активного самостійного пошуку її розв'язання. Учень за цією технологією має можливість контролювати інформацію, сумніватися у ній, порівнювати різні точки зору, формувати власні судження. Важливою відмінною рисою наведеної технології є індивідуальний, самостійний пошук учнем ідеї або шляху розв'язання проблеми, який неодмінно мусить передувати обміну думками, ідеями з опонентами.

Конструктивну основу зазначеної технології розглядала Доценко О., яка описала базову модель трьох стадій організації освітнього процесу: «Виклик – осмислення – рефлексія» (Доценко, 2016:279). Кожен етап має свою мету, методи та прийоми реалізації.

Перший етап окреслення проблеми закликає учня до уваги, збуджує інтерес, мотивує на пізнання нового. Тут актуалізуються наявні знання учнів з досліджуваного питання, виділяється проблема та виділяються конкретні цілі вивчення матеріалу.

Другий етап є самим змістовним, трудомістким і зводиться до осмислення учнями нового матеріалу. Молодші школярі на цій стадії усвідомлено проникають в сутність об'єкту чи події, що вивчається, аналізують їх, порівнюють з уже наявними, відповідними знаннями.

Третій етап – рефлексія (відгук особистості на втручання нового) – є заключним. На цій стадії молодший школяр усвідомлює, засвоює вивчений матеріал, навчається розрізняти зразки суджень і робить самостійні спроби в їх побудові. Він оцінює власні думки, переживання, стани, які відбуваються за рахунок проникнення у його свідомість хвили нової інформації, тобто займається самоаналізом. На цьому етапі учні навчаються обґрунтовувати правильність своїх висловлювань і дій, порівнювати власні думки з поглядами інших людей.

Найбільш поширені стратегії формування та розвитку критичного мислення учнів початкових класів:

1. Стратегія «групування» («асоціативний куш»): посередині дошки або на чистому аркуші вчитель або учні пишуть ключове слово (словосполучення, речення), що є базовим у темі. Навколо нього записують інші слова чи речення, які відповідають обраній проблемі. Таким чином виявляються розгалуження ключового поняття по певним зв'язкам і асоціаціям. Кожне з таких розгалужень може стати новим ключовим словом і об'єктом обговорення та мати свої розгалуження. Наведений прийом спонукає учнів до вільних міркувань, навчає відкрито висловлювати свої ідеї на певну тему, підготує мислення дитини до розуміння зв'язків між окремими поняттями.

2. Стратегія «переплутані логічні ланцюжки» – вчитель на початку уроку на дошці записує твердження. Молодші школярі пропонують власні ідеї поруч з ідеями, що викладені в новому матеріалі та зазначають позначкою «+» або «-» правильні та хибні, на їх думку, цитати. Після опанування нового матеріалу, на ланці осмислення, учні обговорюють свої передбачення в групі або в парі, виправляють хибні результати або, навпаки, затверджуються у правильних власних відповідях.

3. Стратегія «сенкан»: міркування наведені у формі вільного вірша, що складається з п'яти рядків, одинадцяти слів та вимагає поєднання інформації матеріалу в коротких висловах. Прийом дозволяє творчо переосмислювати нову інформа-

цію. Розвиває здатність узагальнювати, систематизувати інформацію та стисло оформляти її.

4. Стратегія «кубування»: передбачає застосування кубика і з написаними на кожному його боці вказівками щодо напрямку мислення та дій. Це навчальний і, що важливо для молодшого шкільного віку, ігровий прийом навчання, який полегшує і робить цікавим всебічний розгляд нової теми.

5. Стратегія «кутки» – учням пропонується зайняти певну позицію стосовно матеріалу, що вивчається. Зробивши власний усвідомлений вибір, учень фіксує на папері докази на його користь. Після чого школярі групуються у команди прихильників обраної позиції. Під час спільного обговорення своєї точки зору в команді, діти добирають найбільш переконливі аргументи на захист своєї думки. Від кожної команди виступає лідер-спікер. Учні фіксують у зошиті всі точки зору й головні аргументи та роблять власний остаточний висновок щодо свого погляду на означену проблему. Прийом спрямований на формування вміння бачити проблему з різних сторін, поважати точки зору своїх опонентів, формувати та висловлювати власну точку зору й відстоювати її аргументами. Також ця стратегія навчає молодшого школяра не соромитись змінювати свою точку зору, якщо аргументи протилежної команди були для учня більш переконливими.

6. Стратегія «знаю – хочу знати – вивчу» – перед зануренням у процес пізнання нової теми, молодші школярі заповнюють таблицю, де у колонці з буквою «З» зазначають, що їм вже відомо з досліджуваної теми, у колонці з буквою «Х» – чого прагнуть дізнатись, свої очікування, в останній колонці з буквою «В», що заповнюється наприкінці вивчення досліджуваного матеріалу, – що вони запам'ятають.

7. Стратегія «Вільне письмо» – молодші школярі самостійно у письмовій формі висловлюються стосовно подальшого розвитку подій за допомогою вільного потоку слів. Цей педагогічний прийом сприяє розвитку творчої уяви, навички критичного письма та подолання внутрішніх бар'єрів перед оточенням. Наприкінці дослідження нового матеріалу діти порівнюють свої ідеї з фактичним матеріалом.

8. Стратегія «Мозковий штурм» – педагог збирає від учнів якомога більше ідей щодо означеної проблеми та фіксує всі запропоновані думки. Цей прийом сприяє прояву в учнів уяви та творчості, надає можливість вільно висловлювати свої ідеї, допомагає знаходити нові рішення, допомагає розкритися, порівняти різноманітні думки та знайти багато нового і цікавого.

9. Стратегія «Мікрофон» – бажаючі учні швидко та коротко висловлюються в уявний мікрофон про те, чим їм цікава нова тема, що вони вже знають про неї, які аспекти, на їх думку, будуть зараз розглядатися. Ця стратегія сприяє розвитку навички висловлювання власної ідеї коротко і по суті, надає можливість подолання стереотипів перед оточенням стосовно власної, не завжди зрозумілої, думки.

10. Стратегія «Перемішайтеся – замріть – об'єднайтеся у пари» - зручний варіант залучення усього класу до обговорення чи навчання новому матеріалу. Кожен школяр, згідно цієї стратегії, має можливість виказати свої міркування, поділитися з однокласниками своїми думками, навчити одне одного. Суть прийому полягає у наступному: педагог пропонує завдання, учні хаотично рухаються класом і очікують на слово вчителя. «Замріть!» – по цій команді діти зупиняються та об'єднуються у пари з метою обговорення разом проблеми. «Розійдіться!» – учні знову вільно ходять класом. Наступний сигнал від вчителя зупинитись об'єднує учнів у нові пари, де вони діляться своїми думками з іншими товарищами.

11. Стратегія «Синтез думок» – за цим прийомом весь клас поділяється на групи, які займаються спільним пошуком розв'язання одного питання. Питання пропонується текстом підручника, вчителем, відображенням таблиці, схеми тощо. Після обговорення проблемної ситуації кожна команда передає свої умовиводи та висновки в іншу групу по колу (нотатки на папері). Остання, в свою чергу, додає до наявних висновків своє бачення та окреслює те, з чим не погоджується. Окремо створюється спеціальна група експертів, що готує свій варіант відповіді. Опрацьовану відповідь більшості учнів експерти порівнюють із власним варіантом, складають звіт і виносять на загальне обговорення.

Важливим інструментом формування критичного мислення у молодших школярів є використання вчителем на уроці запитань різних типів. Запитання – це особлива форма міркувань з потребою в інформації. Саме з метою формування критичного мислення потрібно навчати школярів формулювати та висловлювати грамоті, доречні запитання. Проаналізуємо ті з них, що є найбільш впливовими на досліджувану тему.

- Навідні запитання – спрямовують молодших школярів у необхідний напрям міркувань, на правильний шлях розв'язку проблеми. Ці питання допомагають учням краще зрозуміти ситуацію та виділити пріоритетну ідею понад іншими. (Що нам відомо про..? Про що необхідно дізнатися..? Що будемо виконувати в першу чергу, а що – потім..?).

- Проблемні та розвивальні запитання. Наявність цих запитань сприяє більш глибокому зануренню та розумінню ситуації, а також, розвитку навичок грамотної аргументації. (Поясніть... Протиставте... Аргументуйте... Що спільного..? Чому така послідовність дій..? Як працює..?).

- Провокаційні, метою яких є навчання молодших школярів бути пильними до всього, що вони бачуть та чують. (Навіщо їсти фрукти якщо є цукерки? Навіщо прибирати свою кімнату, якщо вона знову забрудниться? Чи можна красти їжу, якщо людина голодна?).

- Запитання на рефлексію. Мета цих запитань в більш глибокому усвідомленні ситуації та проведенні самоаналізу. (Чого я потребую? Що я з цього візьму для себе? Для кого я це роблю?).

- Запитання передбачення, що прогнозують виявлення наслідків та, відповіді на які, заохочують молодших школярів до створення нових сценаріїв, до активного включення уяви та фантазії. (Що станеться, якщо..? Що б змінилося у світі, якби...?).

- Мудрі запитання, їх формулювання спрямовано на аналіз ситуації та самоаналіз. (З якою метою мені це пропонується? Кому це вигідно? Чому я припустився помилки? Чого я навчився через це? Навіщо я це роблю, яка моя мета?).

Педагогу важливо бути прикладом у формуванні та висловлюванні цікавих, доречних запитань, а також постійно спонукати до цього учнів.

Проблемна ситуація в освітньому процесі є також могутньою рушійною силою формування та розвитку критичного мислення. Проблема підштовхує молодшого школяра до опинення у складній ситуації вибору. Саме це становище вимагає від учня дістати зі скриньки свого досвіду всі знання щодо означеної проблеми, ретельно оцінити та обміркувати їх, самостійно знайти власний шлях вирішення питання та вміти навести переконливі аргументи на захист своєї точки зору. Цей багаторівневий розумовий процес від постановки питання до винесення остаточного власного рішення формує наступні базові елементи критичного мислення: бачення позитивних і негативних сторін в об'єкті пізнання; багатофакторний аналіз; вправність розпізнавати судження суб'єктивне від судження, заснованого на фактах; здатність ставити запитання до себе та оточення; рефлексивність; прийняття свідомого і самостійного вибору; пошук шляхів аргументації виявлених помилок; нетрадиційне міркування; творчість мислення тощо.

Тобто бачимо, що навмисне створення вчителем проблемних ситуацій для учнів початкових класів – є гарним підґрунтям формування та розвитку критичного мислення молодших школярів.

Згідно Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової освіти критичне мислення є наскрізним вмінням учня НУШ, спільним для всіх компетентностей.

Значуще місце в ідеї НУШ належить питанню створення творчого середовища. Звичні класні кімнати із, майже, стаціонарними партами перетворюються у приміщення з різними, за призначенням навчання та виховання, зонами. Мобільні, одномісні робочі місця класних кімнат дозволяють швидко змінювати інтер'єр, що є необхідним для виконання певного навчального завдання в конкретний момент уроку. Можливість мобільного перетворення інтер'єру класу зусиллями самих учнів дозволяє легко за необхідністю застосувати стратегії розвитку критичного мислення.

Організація освітнього простору початкових класів НУШ впроваджує широке використання інтерактивного обладнання, мультимедійних засобів, ІТ-технологій, сучасних лабораторій, лінгафонних кабінетів, студій, бібліотек. Все це дозволяє оптимізувати навчальний процес, зробити його максимально сучасним, цікавим з великим відсотком наочності для учнів. Суттєвою перевагою наведеної організації освітнього простору є можливість застосування учнями набутих теоретичних знань на практиці, можливість відчуття «знань у дії». Отримання у такий спосіб великого обсягу якісної нової інформації, перевірка її з точки зору різних джерел і, особисто, на практиці, – прискорює формування та розвиток критичного мислення молодших школярів та робить цей процес для учнів захоплюючим.

Реформа НУШ передбачає проведення занять не тільки у шкільних приміщеннях, а також і у різноманітних навчальних центрах, тематичних учнівських клубах, музеях, обсерваторіях тощо. Цей фактор освітнього середовища НУШ дозволяє формувати у молодших школярів наукові та винахідницькі навички, всебічний погляд на різні аспекти життя. На цій платформі розмаїття знань молодший школяр може як затвердитись у своєму досвіді з певного питання, так і, навпаки, отримати докази хибності своїх знань. Цей досвід буде сприяти формуванню пильності молодшого школяра до усього, що він бачить та чує, буде схилати його сумніватися та перевіряти нову інформацію, що регулярно надходить. І ця навичка є дуже важливою для формування критичного мислення дитини.

Ранкове коло у початковій освіті НУШ – особливий час в кожному навчальному дні, що активізує формування та розвиток зазначеного типу мислення. Школярі разом з учителем у неофіційній обстановці, на килимку в класі, на майданчику у колі, обличчям одне до одного щиро спілкуються на будь-яку тему. Такі зустрічі навчають молодших школя-

рів формулювати та висловлювати свої думки, наводити переконливі аргументи, позбавляють страху та сорому бути незрозумілим. Ці бесіди також заохочують учнів поважати та намагатись зрозуміти точки зору, що відрізняються від їх власних.

Запроваджена НУШ інтеграція предметів, що є провідним вектором нової концепції, також позитивно відгукується на результатах формування критичного мислення. Наприклад, глибоке розуміння будь-якої теми завдяки її дослідженню через кілька точок зору – сприяє розвитку навички всебічного погляду на речі, події. Інтеграція предметів надає учням чіткіше розуміння мети кожного окремого предмета в різних контекстах, вдосконалює навички системного мислення, що є важливими складовими критичного мислення.

Відсутність оцінок і наявність формувального оцінювання сприяють створенню вільного простору для польоту міркувань учнів. Таке навчання передбачає скасування оцінок на користь змістовним поясненням, що більш результативно формують особистість учня у заданому напрямі набуття необхідних компетентностей. Нешаблонне мислення, креативні ідеї, розкриття особистості молодших школярів, відсутність страху помилитися – є вагомими наслідками скасування оцінок у початковій школі, бо учень сміливо виказує свої міркування, не боїться отримати погану оцінку.

Велике значення в концепції НУШ займає аспект педагогіки партнерства між всіма учасниками освітнього процесу. У цьому аспекті для розвитку критичного мислення має велике значення ідея зміни стосунків педагога з учнями. Вчитель тут виступає як друг, організатор процесу навчання, консультант, який ніколи не «замикає» навчальний процес на собі.

Дотримання педагогом принципів партнерства: повага до особистості учня, доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у відносинах, право вільного вибору та відповідальність за нього, рівність сторін – утворюють сприятливу атмосферу для формування критичного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Отже, сучасний вчитель НУШ – це новатор, який має свободу дій – обирати форми організації освітнього процесу, добирати навчальні матеріали, підходи та інструменти під час занять, імпровізувати, експериментувати. Бажання вчителя користуватись усіма зазначеними привілеями освітнього простору НУШ, його усвідомлена позиція в необхідності формування критичного мислення та компетентність впровадження зазначеної педагогічної технології є найважливішими, обов'язковими складовими професійної самосвідомості вчителя, що має на меті навчити молодших школярів мислити критично.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доценко С.О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування творчих здібностей учнів початкових класів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016 р., Вип. 48 (101). С. 277-286
2. Пометун О., Сушенко І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів. Київ, 2017. 96 с.
3. Савчин М. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. С. 167-178.
4. Стіл Д. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів». Київ : Міленіум, 2001. 104 с.
5. Halpern F. Thought & knowledge : an introduction to critical thinking. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, N.J., 2009.
6. Lipman M. Critical Thinking: What Can it Be? Educational Leadership. 1988. № 1 (46). P. 38–43.

REFERENCES

1. Dotsenko S.O. Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia yak zasib formuvannia tvorchykh zdibnostei uchniv pochatkovykh klasiv [Technology for the development of critical thinking as a means of forming the creative abilities of primary school students] Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. 2016. pp. 277-286 [in Ukrainian].
2. Pometun O., Sushenko I. Putivnyk z rozvytku krytychnoho myslennia v uchniv pochatkovoii shkoly [A guide to the development of critical thinking in primary school students] metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv. Kyiv, 2017. 96 p. [in Ukrainian].
3. Savchyn M. Vikova psykhologhiia [Age psychology] : navch. posib. Kyiv : VTs «Akademii», 2017. pp. 167-178 [in Ukrainian].
4. Stil D. Metodychna systema «Rozvytok krytychnoho myslennia u navchanni riznykh predmetiv» [Methodical system «Development of critical thinking in teaching various subjects»]. Kyiv : Milenium, 2001. 104 p. [in Ukrainian].
5. Diane F. Halpern (2014), Thought & knowledge : an introduction to critical thinking. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, N.J.
6. Lipman M. (1988), Critical Thinking: What Can it Be? Educational Leadership. № 1 (46). pp. 38-43.